

Löggerningar og jarðabækur

Eftir Tómas Ísleifsson

Eftir Tómas Ísleifsson: "Greinin er annars vegar um þúsund ára sögu eignarréttar byggð á þinglýstum löggerningum. Hins vegar er rakið hlutverk jarðabóka fyrir skattheimtu."

Í greininni *Glámskyggn hæstaréttardómari*, sem birtist í blaðinu 3.2. 2017 fjalla ég um dóm í hæstaréttarmálinu nr. 610/2007. Ég gagnrýni dóminn og lög nr. 46/1941 um landskipti, sem dómurinn byggist á. Hér og í næstu grein dreg ég annars vegar fram þætti í þúsund ára sögu eignarréttar á Íslandi og hins vegar sögu jarðabóka, sem eru verkfæri skattheimtu.

Íslenskir eignamenn hafa í þúsund ár tryggt eignarhald að lögum með þinglýsingum. Fyrir daga skráðra löggerninga (samninga um eignir) var eignarhald sannað með vitnisburði þingvitna. Þegar fyrrgreind lög voru sett, voru liðnar átta aldir frá skráningu löggerningsins *Reykholtsmáldaga*, sem er elsta varðveitta frumskjal á íslenskri tungu.



Frá þeim dögum hafa eignamenn tryggt eignarhald á jarðeign með rituðum, vottuðum löggerningi og þinglýsingu hans. Til tuttugustu aldar var þinglýsing lifandi orð. Fullvaxnir áttu, samkvæmt *Grágás* og *Jónsbók*, að koma á hreppsping og telja til tíundar eignir að viðlögðum eiði við bók.

Jarðabækur voru, hins vegar, gerðar fyrir skattheimtu; kirkjur og kóng, en ekki til að sanna eignarhald. Tíundarlög voru sett 1096 og dýrleiki á jarðir. Varðveittar eru jarðabækur kóngs- og kirknaeigna frá sextánda öld. Að boði Rentukammers gerðu sýslumenn merka jarðabók 1695-1697; handritið *AM 463 fol*. Verkið var unnið eftir nákvæmum fyrirmælum á þriggja hreppa þingi um allt land. Kóngsvaldið lét skrá eignarhald á allri jarðeign og: „producere hvad adkomst og Rettighed de hafver til hvis Jordegods.“ Lauslega útlagt: „hvornig menn væru að eignum sínum komnir.“ Útlegging á okkar dögum er: „eignaheimildir.“ Sérhver eignarmaður átti að mæta til þings með eignaskjöl í hans vörslu. Í handritinu er skjöl dagsett og rakin um kynslóðir. Handritið er vottað af þingvitnum þ.e. þinglýst. *Jarðabók Árna og Páls 1702-1714*, má einnig teljast þinglýst skjal. *Jarðabókin ÍBR 22 8vo* frá um 1720 er uppskrift. Eins er skrautritið *Jarðabók Skúla fógeta 1760* skrifstofuverk; uppskrift, gerð í Kaupmannahöfn á árunum 1760-1769. Hvorugt verkið hefur réttargildi á við þinglýstan löggerning.

Í greininni *Glámskyggn hæstaréttardómari* gat ég þess að ég hef í höndum myndir af frumheimildinni að jarðabók Skúla; skýrslur sýslumanna. Handbragð sýslumanna er svipað og formálar eru samhljóða að undanskyldu sýslunafninu. Allir skrifa þeir undir skýrslurnar með innsigli.

Greinileg skrifstofuverk og ekki vottuð. Á árunum 1804-1807 var skráð jarðabók á dönsku af embættismönnum Rentukammers. Verkið hefur sagnfræðilegt heimildagildi, en má teljast léttvægt í eignarrétti. Í Þjóðarbókhöfðu eru varðveittar jarðaskýrslur sýslumanna frá 1844-1845 og hafa skráningarnafnið *ÍB 22 fol*. Einnig þær eru skrifstofuverk, undirrituð af sýslumönnum – án innsiglis, sem ég tel raunar litlu skipta.

Jarðatal Johnsens 1847 er uppskrift á öllum jarðabókum undanfarandi tveggja alda. Í formála höfundar kemur fram að verkið vinnur hann frá nýári til vertíðarloka 1847. Á hverri síðu bókarinnar vitnar hann í heimildir. Þær heimildir, sem ég hef hér nefnt og eru tilvísanir í handrit eru mun fleiri, en síður bókarinnar. Verkið er uppskrift handrita, geldur fyrir knappan uppskriftartíma og er ekki löggerningur. Björns Teitsson magister orðaði það svo árið 1970 í bók sinni *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Þingeyjarsýslu 1703-1930*: „Rétt er að geta þess hér, að þetta jarðatal var helzt til flaustrulega unnið á sinni tíð, og eru margar prentvillur og aðrar villur í bókinni. Því er henni varlega treystandi.“ Bókin er eitt af þremur leyfilegum sönnunargögnum laga nr. 46/1941, – svo traustur er sá grundvöllur.

Landkostir rýrnuðu frá setningu tíundar. Um miðja nítjándu öld var réttlætismál að endurmeta skattstofninn; jarðeignir landsins. Ráðgefandi Alþingi var endurreist í Reykjavík 1845 og næstu tuttugu árin ræddu þingmenn um fátt meir, en jarðir og skattlagningu þeirra. Krafan var nýtt skattmat, óháð því gamla og enginn orðfærði að matið ætti að nýta í eignarrétti, ekki einu sinni Jón Sigurðsson forseti. Þeir voru of handgengnir hinni átta alda óformlegu kauphöll jarðabréfa til að breka um slíkt.

Nýtt mat var gert 1849-50 og útgefin tilskipun konungs um nýjan skattstofn, þ.e. nýr dýrleiki jarða, í nýrri jarðabók, prentuð árið 1861. Vera kann að tilkoma bókarinnar sé með þeim hætti að hún hafi gildi í eignarrétti á við löggerninga?

Forn dýrleiki jarða er einnig í bókinni. Ekki hefur verið rannsakað hvort og þá hvaða áhrif hið nýja skattmat hafði á eignarrétt í landinu til ársins 1941. Lausleg skoðun á þinglýsingabókum sýnir að áfram voru jarðeignir skilgreindar að fornu mati, en sumar að nýju mati. Það mun mörgum kunnugt. Hitt vita færri að hið nýja mat er – og átti að vera, alls ótengt hinu forna mati. Ég hef rannsakað að 87% af torfum landsins eru ekki með sama hlutfall að fornu og nýju mati.

Nýja skattmatið var í ósamræmi við 87% þinglýstra eignaskjala, þegar það var lögfest með tilskipun konungs 1. apríl 1861. Það var í lagi. Skattmatinu var ekki ætlað að gilda í eignarrétti. Þau afglöp voru gerð á tuttugustu öld.

Höfundur er líffræðingur.